

СССР
Э-ВЗ
-806404-

ЭРИЖЭНЭ КОНСТАНТИН

Жирлин

ХААЛН

СССР
Э-БЗ

ЭРНЖЭНЭ КОНСТАНТИН

ар.

ЖИРЬЛИН ХААЛЬ

Келвмүд, очеркс
болн түүкс

806404-

се
PK

Хальмг дегтр харнач
Элст балһсн 1961 жил

НАРГ

Халх.

Тер чилгр өдр	3
Мөнк бээшн.	10
Орс күүкнэ седкл	18
Өлзэтэ бүүр	24
Хар модн ханз	40
Өшрлһн	65
Гетэчэс манач	76
Жирһлин хаалһ	87
Арахан туск келвр	99
Комсомолд хатагдсн үрд	105
Баатрин аав Бульжа	138

Портал
Саму

Константин Эрендженов.

ПУТЬ К ЖИЗНИ.

Сборник рассказов, очерков и повестей.
на калмыцком языке.

Редактор Б. Сангаджиева, Художник М. Пюрбеев.
Художественный редактор А. Балакаев.
Технический редактор Я. Гайдаш.
Корректор Х. Бадмаева.

Калмыцкое книжное издательство, 1961 г.

Сдано в набор 29.VII-61 г. Подписано в печать 11.IX-61 г.
Авт. л. 4,75. Учет.-изд. л. 4,9. Печ. л. 5,2.
Бумага 70×90¹/₃₂ Бум. л. 2,25. Заказ № 4771.
Тираж 1 000 экз. Цена 25 коп. K01220.

Краевая тип., г. Ставрополь н/К., ул. Артема, 18.

ӨЛЗЭТЭ БҮҮР.

Олн эмт, хумстн, живртн хамгиг төвкнүн бээрнднь орулж хонсн сөөг арһул жиирүлж түлкэд, олн оддин өнгнь цөлдэд, нарна солһн өөдлэд, өргдэд, өвснэ толһаһар мандлад, өдр болад ирв.

Элкүч уга бүтү-бүтү бор хувцта тосхачнр, хартан яршгта, ахр көрө, сүк, атхм, харул, булһар портфель, папкс сүүвдсн үүлнчнр—цуг адһлдад, хаалһар сольвлдад бээнэ.

Эн улсиг цаглань көдлдг бээрнднь күргдг шар-цоохр автобусмуд асхн йовсн улсин мөр биллэд, тоосан бүргүлэд сольвлдж гүүлднэ.

Өргн уульнцсин хойр хажуһарнь хошад зерглүлэд кеерүлгч модд суулһж йовх баахн жүүкдин һочкнлдсн инэдн, байрта, серглң дууна айс чикнэ хужр хаңһаж зүржнд таасгдна. Нарн улм дегжэд, сер-сер гисн таалмжта салькн, талвасн теегин ноһана мөңгтрсн чиг хагсаһад, каңкнсн үнринь ам-хамрар орулж таангрулна.

Долан өндр улан тоосх герин кирлцәһәр бууж ирэд, сана авсн кевтә тотхж зогсад, дотр хавтхасн дөрвлжн цаас һарһж авад, сад дотраһур тустан дөтлэд хәрв.

Аав, эндр әвр сән өдр. Хувцан өмстн, йовж

бүүр хэлэй. Одак авх болсн арвн миңһн өгъ-
йән мөңг авх цаасан авчкув. Эврәннь хорша-
сан немэд, зөвөр сән гер бэрж болхмн—гиг
келн, хавтхдан йовсн цаасан Жирһлдән һар-
һад өгв.

— Не, аав, үкс гитн, сән бүүр зааж өгтн.
Аавдан онц, дулан, сарул хора салһж өгхмн.
Кесг көдлэд, көлсән асхад, сахньсн—болх.
Ода амр тавта, нурһан тинилһэд, көлән жи-
һэд, көлсән хагсаһад, амрх амулңгта цагнь
ирв—гигэд, Жирһл хадм эцгдән махла тайг
хойринь бэрүлж өгв.

Маштг хар өвгн Санл махлаһан дарж өм-
сэд, тевк болсн хар сахлан ясад, цевкәһэд
һарв.

«Бүүр йовж хэлэж өгтн» гиж бер көвүн
хойриннь сурснд Санл ик гидгәр байрлж,
ханж йовх бээдлтә. Жирһлиг шавр гериннь
үүд хааһад, оньслад һартл, эцг көвүн хойр
зөвөр йовад одцхав.

Байрлчксн Жирһлин өмн чолун сүүртә,
цеңкр ширтә, олн зүсн шиләр зүүцүлсн толь-
мудта чарлагта, өнцгтән хойр, хажудан дөрвн
терзтә ик цаһан гер бәргдәд дүңгәсн болад
одв.

«Долана жалвас сээхн һамчта китд кевс
авнав. Эврәннь жалвас эн шидрт уга сээхн
барта торһн сернжл авч терздән көшг кенәв.
Аавиннь хорала зерглүлэд күүкд бээдг хора
келгнәв,—гиг дотран күслән санчкад,—ич-
кевт, яһжасм энв? күүкд манд угалм...—гиг,
эмкәһән зууһад, энд-тендән хэләчкәд,—сааль
белдхәр, сав белд гидг эс билү? герән бәрәд,
орад төвкнхлә, хөв бәэхлә тернь чигн заяг-
дх» —гигэд дотран маасхлзж инәһэд, хойр кө-

лэн шулудулад, өмнөн йовсн аав Долан хой-
ран күцв.

Санл «ода би медх күмб» гисн кевтэ
иигэн-тиигэн йовад кааклзжаһад, өвстэ тиим
довң һазр деер һарад, урһмл өвснд даргдад
бээсн бор чолу тоң-тоң гилгэд тайгарн цокж
бөөһөд, һанздан һал кеж авад, утаһинь бүр-
гүлэд:

— Минийһэр болхнь, бүүрлх күүнд минь эн
ик сэн һазр. Эн ормиг жесгэс нааран шинж-
лэв: өмнөн нар халхлм эрг уга, ар үзгин та-
шунь өргн болад уужм. Булг уста, бурһсн
модта, һол өөрхн. Өөрк бавһр беткэн үзжэнт?
«Өндр һазрт герэн бэрж, өвстэ һазрт зелэн
татж йов» гидг хальмг йөрөл бээдмн. Иим
өвстэ, омрха зерлг һазрт урһц сэн һардмн.
Энүндэн темснэ мод тэртн — гигэд келжэсн
цаглань, нег бичкн жөвү хажудан суулһсн
мөрн тергтэ, зөвэр ик саата идр наста хар
улан гергн «Менд бэнт!» гигэд күрэд ирв.

— Бээнэ. Һээвһэ бээрхэтэ гүм энчн. Ха-
маһас йоввт?— гиж өвгн босад, эднэ тергнд
татата мөрнэ урлинь секэд, шүдинь хэлэв.

— Күрлтин селэнэ «Победа» колхозин гүн.
Бидн тенд гер-бүлэри хөөнд бээнэвдн. Ууһн
күүкм энд хэрд һарла. Одахн шин гертэн
орсн билэ. Тадниг үзчкэд, меддг болвза гигэд
сурхар ирвв. Нам эдл-эдл шин гермүд дала
болж өсж. Ода эднэ алькинь гиж медхв...
Нидн маниг ирхд эн ташудтн нег чигн гер
уга билэ — гигэд, барун һаран нүдн деерэн
гердэд, һоодан бэргдсн шин гермүд тал шир-
тэд хэлэв.

— Чи медхшийч?— гиж эцгнь Доланас
сурв.

— Меднэв, мана бригадт кэдлнэ. Эртинэ, сэн өдрлэ, Жирһл ман хойриг наартн гиж дуудлус. Тигхдэн шин гертэн орла. Тигэд та күүкшлж йовхмн кевтэмт? — гиж Долан шоглв.

— Тер дерэлдсн герин тавдгч шифр ората гер тана жүргн-күүкнэнтн гер, — гиж Жирһл келж гергн тал өөрдв.

Хар улан гергн хансн-байрлсн болад, халһлзгсн цегдгиннь хормаһар өвснэ бүчр ширвлдүлэд, тергэн зөв эргж ирэд, яршгта хотасн нег шил чаһр һарһж авад: — Аавдан өгэд шин бүүрэн йөрөлһ, — гиж Доланд өгв. Бийнь өвгнэ өөр ирэд чөклэд суув.

Өвгн одак хавтха чолун деерэн сууһад, нег митлиц өвс талсж авад, шилтэ чаһрт дүрж авад деегшэн цацад:

— Байн колхозин унһан ардан дахулсн бээрхэтэ гү татсн, өөрэн көвү дахулсн күүкд күн шин бүүрд ирж буув. Эн ик гидг белгтэ-йорта юмн. Қишгтэ бүүр болтха, — гиж өвгн йөрөв.

— Тигтхэ. Шин бүүртн өлзэтэ, цаһан хаалһта болж, мөңгнлэ эдл мөңк наста болтха, — гигэд хар улан гергн хойр цаһан мөңг һарһж Жирһлд өгэд, тергэн темцв.

Ирсн пиичэн идшүлчкэд, Долан хавтхасн ут күсм метр һарһж авад, нег үзүринь Жирһлд бэрүлж шидмс татад, дөрвн өнцгтнь һас цокад, кемжэлэд, шин гериннь бүүр темдглв.

Демэр күцдг, деесэр холвдг гигэд — Дола-на бригадин улс кэдлмшиннь хөөн, амрдг өдртэн цуһарн сэн дурарн ирлдэд, герин сүүр тэвх һазр улинь малтад, цементэр цутхад, өндөлһэд авад ирцхэв.

Инженер Эрнцн чолучиран дахулж ирэд:

— Медэтнртн уровень, отвесэн авад, ша-
наһинь эклтн. Баахн чолучнр, шидмсән чаң-
һар татад, эрсинь эклтн. Сүүр деерк түрүн
эрэдин тоосхсан көндлң тэвэд, хойрдгч эрг-
цинь утарднь өөчүрлэд, уйдлинь дарулад тэв-
тн. Һурвкуляд орквзат, болһатн,— гиж Эрнцн
келчкэд, папирос һарһж татад, овалһта чолун
талгшан одад, сүвәһән түшэд зогсв.

Бадм паарс бееләһән зүүж, төмр далвртан
наалдсн зуура цокад унһажаһад:

— Не, зөөһәчнр, намаг бичә түдәтн. Би
Доржла дөрлджәнәв. «Би эндәһүр, чи тендә-
һүр йов, бирләнтин эснд харһий» гисн юмб?
Дорж чамас суржанаһ, олж ав!— гигәд Дорж
тал хәәкрчкэд, эрсин нег шуһуһас тәвлһән
эклв.

— Тер туулинчн тәәлвр: ишкә гер бәрсн
цагт терм ниилүллһн болдмн — гиж, зуурата
цемент өгч йовсн Жирһл цеңж келв.

— «Герт шаавр, һаза шаавр» — олж ав,—
гиж Дорж Бадмд хәәкрж хәрүцв.

— Жирһл арһл, нанд арһ уга болв — гиж
Бадм инәв.

— Я, чавас, терүг эс медх кен гидг халь-
мгвч? «Келн угад белн уга» гидг үлгүр меднч?
Терчн термин үдәр болдмн. Терм хойр талг-
шан заагрж бичә унтха гигәд сурар үдәд, хойр
талнь шаврин бәәдлтә толһа һарһад оркдмн—
гиж, Жирһл дакад нег туулин тәәлвр келж
өгәд, Бадмиг илцрң шаврар шивәд оркв.

— Не тигхлә, эн шин герин терм бичә за-
агртха гихлә, цементинь эләдәр тәвтн, сур
үдәрәс яһв чигн бат болх,— гиж Эрнцн эндәс

келэд, туулин тээлвр эс медсн Дорж Бадм хойрар нөхдирнь наад бэрэд инэлдв.

— Эн геринь бэрэд дуусчкад, цуһар Жир-һлэс ирж хальмг кел дасхмн — гиж талт-мулт хальмг келтэ Иван хөкрлэд, Жирһлин сүвәһәр сүкиннь ишәр хатхад чочаһад, тедүкн кевтсн модна дурс шулв. Шогта хурц үгмүдән келлдсн кесг урчуд бас шууглдад ирцхәв.

Көрән шууган, харулин шуукрлһн, сүкин жиңиллһн, харһан шуурлһн хамцад ниил-хләрн, негл өвәрц айс болж ниргв. Терүгинь дахад, шар харһа модна мокна үнр «салд» гиж хамрар орж таангрв.

Өдрмүд өңгрэд, сармуд давад, Долана герин эрс кемжәндән күрэд оралгдв.

* * *

— Менд бәнт! Кесн көдлмштн кемтг уга болтха, — гиж поолин зивг хаджасн Доланиг чочаһад, ик миркисн хар залу шиллэд уга терзәр өңгәв.

— Бәәнә. Танахн чигн цуг менд, — гиж, Долан алхан атхж босад, ардан эргв.

— Айта гидг гер болж. Нам орх болад бәәж энтн, — гигэд, одак залу өңгәжәсн терзиннь мөр модна цеңкр шир альхарн илв.

— Орхас ода чигн эрт. Энтн зүркн уга көндә кеңкргла, — әмсхдг арһ уга болад, киит урсад бәәнә, — гиж келн, Долан пол деер кевтсн хадасд цуглулв.

— Зүркн гиснчн юмб? — гиж ик хар залу соньмсж сурв.

— Беш болхугов, беш. Бешинь келгчкәд ширдхәр седләв. Бешч уга болад боомт болжана. Мана бригадин бешчнр медрлән өөд-лүлхәр курст одихала. Беш кенә гидгтн наад-

на төр биш. Беш кедг медрл уга улсар беш тэвүлдгиг түүмрин харулчир уурулчкла,— гиж Долан келв.

— Я, кукн, зү уга юмнд зовнач. Бидн беш кен гиж насан чилэж йовнавдн. Би нам күн болсара тана кесн беш му гиж төрүц келүлж үзэд угав,— гигэд одак залу өңгэжэсн терзэрн һэрэдэд орж ирэд, бешин сүүр деер һарад, өрк һарһх онһрха хэләһэд, меерлж үзв.

— Нам, сән күн санаһар гишңг, та беш кедг күн болвзат?— гиж Долан папирос нерж өгэд, күүндх бээдл һарад өөрдв.

— Халулдгта беш тэвдвт?

— Тэвдг.

— «Галанк» тэвдвт?

— Тэвдг.

— «Швейцарк» тэвдвт?

— Тэвдг.

— «Ультромарковск» беш тэвдвт?

— Я, йир, тер ультрг-мультирг кергтә бишл—ямаран беш кергтә гинәч, тевәдл бээхгов. Зуг тиим бешмүдтн үнтә болна.

— Би үнәснь ээжәхшв. Не, йовн күүндий,— гин Долан бешчиг дахулад үдин завсрт хәрв.

— Кевтсн темәнә амнд ки хамхул орна гигэд,—гертән бээһә бээтлм һээвһә гидг бешч күрч ирв. Шулуң хотан болһ. Чи лавкд одад ирич,—гигэд Жқирһлд докья өгэд оркв... Бешчд ундиңь кеж өгэд, хотар тооһад күүндв.

— Не, залу ах, кедү авнат — авсан автн, нанд ультромарковск системтә беш тэвж өгтн. Тертн эрәсәр хаагддг үүдтә, хала бүрәстә, төгәлңгдән халдг төгрәг беш. Мел тиим беш чама гиләв. Шин жиләс урд дуусж эд-бод кехәр ад-һжанаң — гиж, Долан санж йовсан келв.

— Тиим бештн тавн зун арслнгд тэвгднэ,— гиж бешч залу Доланиг үнэрнь ээлхх саната-
нар келв.

— Не гем уга. Зуг сээнэр, хоома угаһар кетн. Шуд маңһдур эклтн. Шавр зуурх, тоосх зөөхднь эврэн нөкд болнавдн. Өрэлднь күргэд тэвчкэд, өрэл үнийн автн. Өркинь һарһад, һа-
линь түлэд лугшулчкад, утан өркәр, ундн ур-
лар орна гигэд — тоогдад, мөңгөн авад хәрхт. Юн кергтә болна — тер жүүнәс суртн, — гиж Жирһл талан зааһад, һараснь авч мендләд һарв.

— Э уга бә... тавн зун арслнгд нег беш кех болув. Маңһдур йовж эклхмн,— гигэд бешч хоолан ясад, бор хувцан тээләд, герг-
нәннь тэвж өгсн мах мөлжв.

— Я, эрлтн цааран. Тиим үнтә беш гиж хама бәэх билә... тиим беш хойр-һурвн өдр кедг билт, терүгән кезә дуусхмт?— гиж гергнь үүдн талан хэләж, эс итксәр келв.

— Жанжалта юмн. Чи тиим беш үзэд угач. Ультрг-марк пидг үзлч?

— Я, тэтә, тиим беш, бас бээдв? Альднь дасад йовната?.. арһта күнл энтн!— гиж за-
луһан магтж гергнь келв.

— Сумн элвг күн усна дольга хаж наадна гигд — эн ик мөңг олдг баһчуд нам мөңгөн яһж эдлхән медцхэхш. Үүдинь хааһад эргүл-
чкдг, төнәлңгдән эргж халдг, хала бүрәстә төгрг беш кех болув. Бәәһә бәәж нам сар-нар гертән авч тэвх саната биший эднтн...— гиж залу сахлан ясж саналдв.

— Тиим үнтә беш кенәв гижәһәд үрәчкдг болвзгот. Болһатн, хөөнән ичкевт болх—тиж гергнь герән ахулн йовж келв.

Бешч, чавчурта алхдан шаанцг цокн бэ-
эж:— Тави зун арслн хойр-хурвн өдр көдлэд
авхла — сэн олвр. Зуг тер нэ болсн «ультрг»
гидг бешин дотрк эргцинь үзэд угав. Чи асх-
лад, тер ар эрг деегүр кеж йовсн гермүдэр
тиим беш тэвжэх гер бээвзэ — эс медсн болад
хэлэхэд ир. Эднчн нег-негэн дуралдад бас
тиим беш тэвүлжэдг болх. Кемр кежэхлэ,
нанд зэңглчк. Нанд негл хэлэхлэ — болх: хойр
тоосх онхлад, нег тоосхар бүркэд харшулхла
болад бээхугов. Шүрүтөһөр сорсн хөөн болад
бээснь тер.

Өрүнднь йисн часла, өндр ярндгта ик хар
машин Данзна герин үүднд ирэд, көндлн зог-
св. Хамриннь хойр талкнь тарлнгдад одсн хо-
цаһан көвүн бууж ирэд:

— Та бешчвт? Таниг Долан гидг күн авад
ир гив. Шулун сууж автн. Адһж йовнав,—гиж
барун хариннь хумха хурһнд өлгөтө нэрхн
шүлзэ бүчтө бичкн цаһан түлкүр эргүлн бээж
келв.

Гергн залу хойр нег-негэн хэлэлдв.

— Не йовтн, таниг машинһэр залхар ирж.
Эрдмтэ күн гидг — эн. Таниг сэн беш кедгитн
цугтан медчксн бээдлтэ,— гиж Данзна гергн
шоглж инэв.

Данзн алх, далвр, паарс беелэ хурван
өрэл мишгэр кесн фартуктан ораж авад,— чи
бас йов,— гиж гергндэн закад машин деер
давшад һарв.

Хо-цаһан көвүн бешчин гергиг өөрөн суул-
һж авад:

— Та өвгэрн бичэ зог келэд бээтн. Беш
кедг улстн ода деерэн ик тоомсрта. Тер шин
гермүд үзжэнт? То уга. Гер болһнд ядхдан

хошад беш кегдхмн. Ода бешчинрин мөрнь гүүдг цагнь. Долана беш сээнэр кехлэtn, би тана өвгитн «Победа» гидг гийгн машинэр ирж авнав. Би герэн удл уга дуусхув,— гиж шофер көвүн, машинэн гүүлгн йовж, бешчин гергнд келв.

— Дасад авчкхла, ямаран чигн эрдмд үрлт уга юмн. Мана күүнтн йосн ик беш кеч чаддг күн бишл. Одал зуг эмт дураһад кесн боладл сахняд йовна, яахнь кемжэнэ, лам зүңкв-минь,— гиж бешчин гергн шофер көвүнэ чикнд арһул келв.

— Не, келсн үг — керчсн модн. Эндр экл-тн. Би олна кергэр балһс орад йовжанав. Ёурв хонад ирхв. Намаг иртл дуусхт. Жирһл, бешчэн тон-тэkn бэ — гигэд, Долан цуһаралань мендлэд, хо-цаһан көвүнэ машинд сууж авад йовж одв.

Бешч фартукан зүүж авад:— Шавр зууртн, кирпич өөрдхтн, тер хала бүрэс ивч иртн...— гиж Данзн, Жирһл гергн хойртан зөвэр авглж закад, бешэн эклв.

Түрүн хала бүрэсэн дүүргн, һал түлдг һулмтиннь бүркэл кехэр седхлэнь, төгрг бешт дөрвлжн тоосх эвтэн сууж өгхш. Тоосхин өн-цгүдинь хулһрлад чавчхар седхлэнь, хамхрад унж одна. Утарднь тэвхлэ — тоосх ахрдна, һурвн тоосх үлнэ. Хойр эңглхэр седхлэнь, һурвн эңг болад ууринь күргэд, зоваһад бээнэ.

Бешч үдин хотдан одл уга ноолдад, нам уурнь күрэд, усн-цасн болж көлрэд, бууһад, бешиннь сүүрэн эргэд, дару-дарунь тэмк та-тад, даkn-даkn ухалад, түрүн тэвсэн цуцлад, шинэс эклэд, цуцлсн тоосхсан шавринь арчад ноолда бээтлнь нарн суухдан өөрдэд, эжго ге-

рин эрс гегэ халхлад, энд-тенд кевтсн өрэл-дөрвнэ тоосхс эрэ үзгддг болад ирнэ. Залу гергн хойр зарһцад хэрж йовх улсһн хоорндан хар-цаһан дун уга, муурлдад, цувад хэрцхэсн йовна.

Доланиг хэрү иртл, хоршулад хала бүрэсинь өмскэд, кесн нер авад, тавн зун арслңган авхинь гигэд санад оркхлань, Данзна нөөрнь күрхш. Сөөнь дуусн ухалж-ухалж өрлэ босад, эмтн көдлмштэн ирэд угад асхн кесэн цуцлад, үдлэ шинэс эклнэ. Бешчиг цаг күлэхш, беш өсхш.

Долан дөрвдгч хонгтан адһсн хэрж аашна.

Мана герин өркэс утан һарчадг болх гигэд, зо деер һарч ирснэс авн өндлзэд хэләһэд йовна. Утан һарх биш, герин ора деер бешин өрк үзгдхш. Долан гертэн орж ирн, хувцан төөлн йовж:

— Не беш яһжана?— болв.

— Эн гелңгин ном умшлһар болхла, мана ээжин сүмсн һарш уга гишңг, түүшлж эн бешчин келһар мана беш шин жил күртл дуусгдх бээдл уга. Тоосхитн нам хамхлад чиләжәнэ. Хотан ууж, эрт оч хэләтн,— гиж Жирһл зөвәр һундлта кевәр келв. Долан гертэсн адһж һарад, бийән дахж ирсн шин бешч Очра Увшт одв.

— Одак мини келж йовсн беш ода чигн дуусгдад уга. Чи бээсн болхла, кезәнәһә кечксн бээх биләч. Герм ода хагсжах билә. «Гүүх нохад, баах ноха саалтг болна» гидг эн. Йовий, зовад үкжәх элмрт герин «зүркн» ямаран эргцтә болдгинь зааж өг—гигэд, Увшиг дахулад күрэд ирв.

Хар залу хала бүрэсн дотран орчкн —

харжцнуулсн сууна, хажуднь гергнь нег цөөкн тоосх теврчксн, хоорндан зөвэр модьрун үгмүдэр керлдсн бээцхэж.

— Кесн кедлмштн кемтг уга болтха!—гнж Увш Долан хойр Данзна кежэсн бешинь өңгэлдж хэлэлдв.

— Не, ода жүртл юн болжана? Хээрн өдрмүд, тоосхс өрөлнь гилтэ эвдрж... Энтн мел цуг иим ээрстэ харта улсин келсн. Цуг мөңгн,— гнж Долан толһаһан зээлв.

Данзн күрцгтрж улаһад, э уга босад, чини зөв гисн өңг һарад, гергн талан дораһур хэлэчкэд:

— Нанас ирдг бээдл уга — гигэд, сээрэн маажад, дорагшан хэлэв.

— Юмн болдгасн давж гидг эн... Хэлэтн. Эн, һалин заль эргж шатдг һулмтиг шатдго тоосхар — кевтүлэд шанс һарһад тэвдмн. Доладгч давхртнь бүркәннь деер эрсинь эклхлэрн, төмр бүрэсэн дахсн төгрг болтха гигэд, тоосхиг онхарнь тэвэд эргүлдмн. Иим бешин утан гүүдг эргц хоорндк заагинь төгөн хурһд мет сарсалһад тэвдмн. Эн бешитн долан эргцтәһәр кехмн: һурвнь дорагшан буусн, дөрвнь деегшән һарсн. Эргц болһна хулхднь саңгсрһ бичэ хуртха гигэд, онхарнь тэвсн тоосх багтм сонрар кедмн. Тигж тэвсн цагт сорлһнь догшн болна, беш төгэлцгдән хална, саңгсрһ хурхш. «Ультромарковск» гидг бештн эн. Медвт ода?— гнж Увш Данзд цээлһж өгв. — Би маңһдур ирж шинэс эклнэв, та ирж дасж автн — гигэд, Увш һаран арчад босв. Данзн толһаһан зээлэд, өврсн бээдл һарад, чис болж улаһад, зогсжаһад,— ода, жукн, би чамд юн гихв: «өмн һарсн чикнэс, хөөт һарсн

өвр үлнэ» гидг үлгүр бээдмн, тер болжана — гиж келчкэд, мишгэр кесн фартукдан алх, далвур, беелэ һурван ораж авад, машинэр ирсн хаалһарн йовһар, ичртэн боогдад, генгр-генгр тилдэд, гергн залу хойр хэрв...

Долан эн «бешчин түрүн ирж харһсинь санад, терүнэ түрүн орж ирсн терзэр Данзна ардас хэләһэд зогсжаһад:

— Хавр болад, цасн хээләд, хоржңнур сала-судлмуд, һолмуд дүүрэд, оруһин усн шуугад орад ирхлә — үвлин дуусн һолмудар, зуухсар хайгдсн, кесг керг уга, үмкрсн шег-бог хамг хаврин уснд көвөд, туугдад уга болад, һолмуд цеврдэд, шинэр әмсхэд, булң, шуһу болһарнь ноһан урһад цецгрнә. Тер мет авлһач, тенн-мекч, кү меклдг, әрк уудг, аля кедг авьясмуд мана шин цагин жирһлин жисәнд көвөд көөгднә. Теднә негнь тер йовж йовсн, ичртән ишкә хаасн «бешч» — гиж Данзна ардас хумха хурһарн заав.

«Әндр өдрәс авн «би беш кедв» гиж күүнә чирә хэләдгән уурх», — гигәд Данзна тускар санад, Увш хәрхәр седв.

— Чи нам эрт ирснчн сән болв. Әс гиж шин гертм шин бешим хуучрсн янзар кеж үрәхм бәәж. Чи энүг цуцад, шинәр ке. Ода эн бәәх цаган дахулад, мел цуһаргинь шинәр кехмн, шинәр бәәхмн, шинәр ухалхмн, — гигәд, Увшин һараснь атхад, хоюрн бригадан темцв.

Маңһдуртнь Увш бешиг шин янзар сиилүлж кеһәд, өдртән дуусад, хар нүүрс өрдәд, өңцг болһндан шаната өндр өркәснь өткн утан бадһлулад, өвгн бер көвүн һурвна седклинь байрлулад, шин жилин нег шинд, шин герт кехәр йовж одв.

Долана герин полиннь болн терз, үүднәннь ширнь эвр-эвр гиж дошиж хагсад, ширин үн-рэр канкнад, эзэн ирж орхинь күләнэд, өркнь хэрүлһэтэ, үүднь секэтэ, дүнгәһэд бээв.

— Мана мөнк жирһлин долан жилэ зуран түрүн — 1958-гч жилин нег шинд, гертән орж бүүрән йөрөлһж нэр кехэр бээнэв — гиж, Долан үүрмүдтән зарлв.

Удсн уга — күлэсн өдр ирв. Долана герин ик хора ут-турштан столмуд тэвгдсн олн зүсн амтта хотар бүркэтэ. Хар, цаһан, шар шилмүд дерэлднэ. Хажудк хораднь хонхта гармолин, домбрин дун улм-улм икдж геглзнэ.

— Хэдрис! Өвдгэрн уйдад од, өскәһән цокад од! — гисн э чигн соңсгдна. Түүнәсн дунь номһрад, күцэд ирхинь күлэжәсн канкнсн үнртэ стол төгөлэд, дүүрн дунһра күцэд сууцхав.

Герин эзн Долан түрүн дүүрн цөгц авч босад, — эн гер бэрлһнд шин бүүр зааж өгэд икәр шунж «көдлсн» ач иктэ аавдан түрүн сөң өргжәнэв, — гиж босв.

— Чик, чик, көгштэ хөн үргән уга гидг, — кен көгшнән күндлхмн — гиж шууглдв.

— Не, бәрсн гертн бээшн болж, бээх эздүднь бат кишгтэ, эмәр олн, аһрусар байн болж, эн герин өркәс оньдин өткн утан бадһлж, өөкн, үсн, тосар оньдин бильглж, үр, иньг-амргуд ирхднь үүднь өргәр секэтэ бээх болтха. Кесн көдлмштн кезэ чигн кемтг уга болж, шин бүүрд шинәс бүрдсн бригадтн утлв — чилш уга, уһав — һарш уга уурха саң мет бээх болтха. Татв гиж тасрш уга, самлв гиж салш уга ни-ниицнһү утльта болтха, — гиж өвгн сөнгән өргв.

— Йөрөл бүтх болтха!— гиж, шуугж альх ташлдов.

— Медвт? Эн күүнтн одахн болсн КПСС-н партин ХХI-гч хург угтж бүрдсн коммунистическ күч-көлснэ нернэ төлэ зүткж йовх бригад йөрөжэнэ,— гиж Долан цээлһв.

— Меджэнэвдн,— гиж дахн шууглдов.

— Мана бригад эн көгшнэ йөрөлэр бүтж, олна өмн нүүрт, олд үлгүр болж, сэн үзмжтэ улст дамж оддг улан туган чаң атхж йовх болий!— гиж Долана бригадин бригадир хойрдгч сөң өргв. Цуһар шууглдад, альх ташлдад, «сөңгин дун» гидг ду дуулцхав.

— Нурвдгч сөңгин цөгцс дүүрв — кенд нерэдий?— гиж Долан сурв.

— Дууһан ууртн, түрд гитн, цаатн Москваһас радиоһар шин жилэ йөрөл умшн гижэнэ. Часан хэлэцхэтн, хойрхн минут үлдв. Долан жилэ зуран түрүн жилэ нег шинлэ харһулж шин герт — өлзэтэ бүүрд нерэдсн нээриннь сөңгэн эңкр Партьдан болн Деед Советдэн нерэдий! — гиж бригадин ахлач босв. Цуг бослдад, радио чиңнэд, тагчг болцхав. Диктор йөрөл умшад дууслһнла,

Хулсн дундан өндглсн
Хунин ду һарһад,
Нур дундан өндглсн
Нуһсна ду һарһад — байртаһар шууглдов.

Домбр, деер берндэн күңкнэд, дорак берндэн жиңнэд көгнь орж геглзв...

...Долан жилэ зураһан
Домбртан орулж цокий,
Дүүвр чидлэн һарһж

Дөрвн жилд күцэй.
Цок, күүкн, домбран,
Бос, көвүн, нааран,
Бадм, дунрад биил,
Босха, дахад дуул.
Сансн цуг күцнэ,
Социализм Коммунизмд күрнэ.
Советин очн спутник
Сарла эргж биилнэ.

— Хэдрис!— гиж шууглдад, өлзэтэ бүүрин
нээрэн өрөн өмн күргж төгскэд, манһдур өдр-
тнь бас эн мет оларн ниилж, кенэ герт дөңгөн
күргхэн жүүндлэд, хошад-һурвадар тарад-
тарад мөндлөд салцхав.